

Debbâğî'nin İbn Sina'nın İhlâs Sûresi Tefsirine Hâşiye'sinin Mantıksal Analizi Ve Sembolik Yorumu

Öz

Bu makale, Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî'nin İbn Sînâ'nın İhlâs Sûresi üzerine kaleme aldığı felsefi-teolojik tefsire yazdığı hâşiyeyi, klasik mantığın ilkeleri ve çağdaş sembolik mantık araçlarıyla çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktası, Debbâğî'nin metin içerisinde açık ya da örtük biçimde kurduğu kıyas yapılarıdır. Bu yapılar, önce klasik kıyas teorisine göre sistematik biçimde analiz edilmekte, ardından sembolik mantık diliyle yeniden yapılandırılmaktadır. Böylece metindeki akıl yürütmelerin hem geleneksel geçerlilik ölçütleriyle hem de çağdaş biçimsel temsil imkânlarıyla değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

İbn Sînâ'nın bu sûreye dair yorumlarında yer alan "li-zâtihi hüve hüve" gibi metafiziksel kavramlar etrafında, Tanrı'nın mahiyetsizliği, benzersizliği ve zâtıyla kaim oluşu gibi teolojik meseleler aklî bir zeminde temellendirilmiştir. Debbâğî ise bu yorumları, sadece naklî aktarım çerçevesinde değil, içsel bir mantıksal tutarlılık içinde yeniden kurarak hem kelâmî hem felsefi bir yorum pratiği geliştirmiştir. Çalışmada bu pratiğin, klasik kıyas şekilleri ve geçerlilik modları açısından sistemli biçimde çözümlenmesi ve eksik öncüllerin tamamlanması yoluyla Debbâğî'nin akıl yürütme örgüsünün iç yapısı ortaya konmuştur.

Bununla birlikte, analiz yalnızca klasik mantık düzleminde kalmamakta; çıkarım zincirleri, çelişki yoluyla ispatlar ve formel semboller kullanılarak çağdaş sembolik mantık diliyle de temsil edilmektedir. Bu sayede metindeki sezgisel çıkarımlar şeffaf, izlenebilir ve sınanabilir bir biçimsel çerçeveye kavuşturulmuştur. "Zât", "mahiyet", "varlık" ve "hüviyet" gibi temel metafizik terimler $\forall(x)$, $\mathbb{M}(x)$, $\mathbb{H}(x)$ gibi değişkenlerle formel olarak temsil edilerek, Debbâğî'nin teolojik çıkarımlarının mantıksal yapısı görünür kılınmıştır.

Çalışmada ayrıca Debbâğî'nin yalnızca mantık alanında teorik eser kaleme alan bir düşünür değil; aynı zamanda kıyas teorisini kelâmî ve tefsirî metin çözümlemesinde uygulamalı olarak yoğun bir şekilde kullanan bir muhakeme üstadı olduğu da ortaya konmuştur. Başta Nebzetün min Takrîri'l-Kıyâsi fi 'İlmi'l-Mizân ve el-Esâs ve Mukaddimetü'l-Kıyâsi'd-Debbâğî gibi mantık eserlerinde görülen teorik ilgisi, bu hâşiyede sistemli ve tutarlı biçimde pratiğe dökülmüştür.

Sonuç olarak, bu çözümleme yalnızca Debbâğî'nin metnini aydınlatmakla kalmamakta; aynı zamanda İslam düşüncesinde mantığın şerh ve hâşiye geleneğindeki işlevini, klasik ve çağdaş mantık araçlarının birlikte kullanımıyla değerlendiren metodolojik bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mantık, Debbâğî, İhlâs Sûresi, Li-zâtihi hüve hüve, Zorunlu Varlık

LOGICAL ANALYSIS AND SYMBOLIC INTERPRETATION OF THE GLOSS BY DEBBÂĠÎ ON THE EXEGESIS OF İBN SÎNÂ ON SÛRAT AL-İKHLÂŞ

Abstract

This article analyzes the gloss authored by Ahmed al-Marāshī al-Dabbāghī on Avicenna's philosophical-theological exegesis of Sûrat al-Ikhlâş, employing both the principles of classical logic and the tools of modern symbolic logic. The focus of the study is the series of explicit and implicit syllogistic structures embedded within the gloss. These structures are first examined systematically in accordance with classical syllogistic theory and then reconstructed in the language of symbolic logic, enabling their evaluation in terms of both traditional validity and formal representability.

Avicenna's interpretive focus on metaphysical expressions such as *li-dhātihi huwa huwa* aims to rationally ground concepts such as God's lack of quiddity, uniqueness, and self-subsistence through Qur'anic discourse. Dabbāghī, however, does not merely transmit these Avicennian insights; he reconstructs them with internal logical consistency, turning the gloss into a self-standing exercise in formal theological reasoning. The present study reveals how the gloss engages in structured argumentation by identifying valid syllogistic forms, reconstructing missing premises, and tracing the inferential chains that structure the reasoning.

Importantly, this analysis extends beyond classical logic. By representing inference chains, *reductio* arguments, and conceptual transitions using formal logical symbols, the study renders Dabbāghī's intuitive reasoning transparent, traceable, and testable. Foundational metaphysical terms such as *dhāt* (essence), *māhiyya* (quiddity), *wujūd* (existence), and *huwiyya* (identity) are formalized with symbolic expressions like $\forall(x)$, $\mathbb{M}(x)$, $\mathbb{H}(x)$, making the logical structure of the theological arguments visible and analyzable.

Moreover, this study demonstrates that Dabbāghī was not merely a theorist of logic; rather, he was a thinker who consistently applied syllogistic principles—especially those concerning inference theory (*qiyās*)—across disciplines such as theology and Qur'anic exegesis. His earlier logical treatises, such as *Nebzatun min Taqrīri'l-Qiyās fī 'Ilmi'l-Mizān* and *al-Asās wa Muqaddimat al-Qiyās al-Dabbāghī 'alā al-Ḥayālī*, show his deep engagement with the theory of logic, which finds a coherent and rigorous application in his gloss on Sûrat al-Ikhlâş.

Ultimately, this analysis does not merely clarify Dabbāghī's text; it also offers a methodological contribution by reassessing the role of logic within the Islamic tradition of gloss and commentary through the integrated use of both classical and symbolic logical frameworks.

Keywords: Logic, Dabbāghī, Sûrat al-Ikhlâş, *Li-dhātihi huwa huwa*, Necessary Being

Giriş

Mantık, gerçekliği kavramanın ve doğrulara ulaşmanın temel yollarından biridir. Özellikle felsefi ve teolojik metinlerin anlaşılmasında, kavramlar ve düşünceler arası ilişkilerin net biçimde ortaya konması için mantığın biçimsel araçları sıklıkla tercih edilmektedir. Bu çalışma, Ahmed el-Maraşî ed-Debbâġî'nin (ö. 1165/1752), İbn Sînâ'nın İhlâs Sûresi üzerine yaptığı felsefi-teolojik yorumlar (İbn Sînâ, 2022) üzerine kaleme aldığı haşiyesini, mantıksal yöntemlerle çözümlmeyi ve sembolik bir dile aktarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı gereği, İhlâs Sûresi'nin genel tefsiri, İbn Sînâ'nın İslam düşüncesi külliyatındaki yeri veya Debbâġî'nin ilmî şahsiyeti ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere burada yer verilmeyecektir. Bu konularla ilgili olarak Güney (2022), Keskin (2022, 2023, 2025) ve Alparslan (2018) gibi çalışmalara müracaat edilebilir.

Ahmet Hamdi Akseki, İbn Sînâ'nın İhlâs Sûresi tefsirine dair değerlendirmesinde, "her cümlelerin mantık terazisiyle ölçülerek konduğunu, her bir cümlelerin ayrı ayrı şerhe muhtaç olduğunu" ifade ederek, söz konusu metnin biçimsel yapısı ve çözümlenmeye açıklığına dikkat çekmiştir (Akseki, 2022, s. 427). Bununla birlikte, bu türden bir yapının nasıl ortaya çıktığını ve İbn Sînâ gibi bir düşünürü özellikle İhlâs Sûresi üzerinde müstakil bir tefsir kaleme almaya yönelten saiklerini tespit etmek, daha temellendirici bir sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. İbn Sînâ'yı İhlâs Sûresi'ni yorumlamaya sevk eden temel neden, bu sûrenin "Allah'ın zâtı" hakkındaki en özlü ve derin ifadeleri içermesi; dolayısıyla felsefi metafiziğin temel meselelerini Kur'an üzerinden temellendirme imkânı sunmasıdır. İbn Sînâ, bu sûredeki her kavramı mantıksal ve metafiziksel çözümlenmeye tabi tutmuştur. Sûrenin "huve" ve "ehad"

kavramları üzerinden Tanrı'nın varlığı ve birliğini temellendiren yaklaşımı, onun felsefi düşüncesi ile vahiy arasında uzlaşma arayışının açık bir göstergesidir. Bu yönüyle, İhlâs Sûresi'nin ilk defa felsefi yorumunun yapılması ve müstakil tefsir geleneğinin başlatılması ona aittir (Güney, 2022, s. 18).

Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî, XVIII. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasının seçkin simalarından biridir. Maraş'ta yetişmiş hem müderrislik hem de müftülük yapmış, özellikle kelâm, akaid, tefsir ve mantık gibi alanlarda derin bilgiye sahip olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, telif ettiği yirmi civarında eser onun ilmî birikimini ve disiplinler arası yetkinliğini ortaya koymaktadır (Keskin, 2022, s. 476).

Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî, mantık sahasında iki önemli eser telif etmiştir: *Nebzetün min Takrîri'l-Kıyâsi fî 'İlmi'l-Mizân* adlı risalesinde kıyas konusunu ele almakta ve mantık ilmine dair temel ilkeleri özlü biçimde sunmaktadır. Diğer eseri olan *el-Esâs ve Mukaddimetü'l-Kıyâsi'd-Debbâğî 'ale'l-Hayâlî* ise klasik bir mantık metni olan Hayâlî şerhi üzerine yazılmış bir kıyas analizidir. Her iki metin de Debbâğî'nin mantık ilmine olan vukufiyetini ve özellikle kıyas teorisine yönelik özel ilgisini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Debbâğî, Osmanlı düşünce geleneğinde mantık alanına önemli katkı sunan isimlerden biridir (Alparslan, 2018, ss. 276, 282; Keskin, 2022, s. 483).

Debbâğî, İbn Sînâ'nın "mutlak hüve", "vâcibu'l-vücûd" ve "ehad" gibi metafizik kavramlar arasında kurduğu bu mantıksal bağıntıları analiz ederek, bunların İslâm düşüncesindeki yerini ve anlam derinliğini klasik mantığın ilkeleri çerçevesinde incelemiştir (ed-Debbâğî, 2022, ss. 132-207).

İhlâs Sûresi, İslâm'ın temel ilkelerinden biri olan tevhid kavramını, selbî ve izâfî lâzımlarıyla en özlü biçimde ifade eder. Sûrede Allah'ın birliği, benzersizliği ve hiçbir şeye muhtaç olmaması, yani samed oluşu gibi temel inanç ilkeleri vurgulanmaktadır. İbn Sînâ, bu sûrede geçen kavramları felsefi argümanlar ve kıyaslar yoluyla temellendirmeye çalışmakta, Debbâğî ise onun yorumlarını daha sistemli ve mantıksal bir yapıya oturtmaktadır. Debbâğî'nin yaklaşımı, klasik mantık ilkeleriyle felsefi metin çözümlemesi yaparak İbn Sînâ'nın metafizik düşüncesini açık ve tutarlı hâle getirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu metin, bugüne dek mantık disiplini açısından sistematik biçimde ele alınmamış; özellikle kıyas yapıları ve akıl yürütme biçimleri klasik ve çağdaş mantık araçlarıyla çözümlemeye tabi tutulmamıştır. Bu çalışma, bu yönüyle literatürdeki önemli bir boşluğu gidermeyi hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışmanın yöntemi, metindeki açık veya saklı kıyasları belirlemek, bunları klasik mantık şekillerine göre analiz etmek ve bu mantıksal yapıyı değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sembolik dilin kullanılması, yalnızca soyut kavramları açıklığa kavuşturmakla kalmaz, aynı zamanda İslâm felsefesindeki metafizik tartışmaları evrensel bir mantıksal sistemle ilişkilendirme imkânı sunar. Sembolik mantık diliyle yapılan bu çözümleme, klasik İslâm düşüncesine ait bir metnin, biçimsel geçerlilik ölçütlerine göre analiz edilmesi bakımından özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Her ne kadar çalışmada kullanılan semboller ve mantıksal yapılar açıklayıcı tablolarla desteklenmiş olsa da kavramsal geçişlerin daha sağlıklı izlenebilmesi ve çözümlemenin iç mantığının derinlemesine kavranabilmesi için okuyucunun klasik mantık bilgisine ek olarak temel düzeyde sembolik mantık bilgisine sahip olması önerilir.

Bu makalede sunulan çözümleme, Debbâğî'nin metnini yalnızca izah etmeyi değil, aynı zamanda bu metinde işleyen akıl yürütme biçimlerini çözümlemeyi hedeflemektedir. Böylece klasik İslâm düşüncesinin temel metinleri, günümüz mantık ve felsefe disiplinlerinin imkânlarıyla yeniden okunabilir hale gelmektedir.

Çözümlememiz iki aşamalı olacaktır:

1. Önce Debbâğî'nin kıyasları, şekil ve yapıları bakımından klasik mantık kurallarıyla yeniden inşa edilecek. Bu süreçte eksik öncüller tamamlanacak, bazı kıyasların sonuçlarının diğer kıyaslarda öncül olarak kullanıldığı zincirleme yapılar gösterilecektir. Bu kısımda akıl yürütmeler metindeki sırası korunarak verilecektir.

2. Ardından bu kıyaslar, yalnızca sembolik mantık diliyle ifade edilerek kavramsal geçişler saf biçimsel düzleme taşınacaktır. Böylece "li-zâtihi hüve hüve" kavramının akıl yürütme düzleminde nasıl türediği gösterilecektir.

Bu eserde incelenen kıyaslar ve çelişki yoluyla yapılan ispatlar yalnızca birer akıl yürütme örneği değildir. Aynı zamanda bunlar, İslam düşüncesinde Tanrı tasavvurunun sınırlarını ve mahiyetini belirleyen teorik araçlar olarak işlev görür. Özellikle "li-zâtihi hüve hüve" kavramı etrafında kurulan kıyaslar, Allah'ın zatıyla kaim oluşunu ve hiçbir şeyle kayıtlı olmamasını temellendirmektedir. Bu argümanlar, İslam düşünce tarihinde Allah'ın "benzeri yoktur" (leyse kemislihî şey') ilkesinin felsefi bir açıklamasını verir. Aynı şekilde, hüviyetin zâtan olması gerektiği fikri, Allah'ın mutlak tekliğiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Çelişki yolu ile ispat yöntemiyle yürütülen beş temel ispat, hem olumsuzlama yoluyla mutlak teklik ve mahiyetsizlik fikrini güçlendirmekte hem de kelâmî gelenekte sıkça başvurulan "aklı imkânsızlık" vurgusunu ön plana çıkarmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta da İbn Sînâ üzerinden yürütülen bu mantıksal analizlerin, yalnızca felsefi değil aynı zamanda teolojik bir işlev taşımasıdır. Debbâğî'nin metni, felsefi argümanları kelâmî amaçlarla nasıl kullandığını ve İslam metafiziğinde mantığın inşa edici rolünü açık biçimde göstermektedir.

ed-Debbâğî'nin Kıyaslarının Mantıksal Çözümlemesi

Bu bölümde, Debbâğî'nin şerhinde yer alan ve açık ya da örtük biçimde kurulmuş olan kıyaslar mantıksal şekilleriyle birlikte analiz edilmektedir. Her kıyas, klasik mantığın şekil kurallarına göre incelenmiş, eksik öncüller tamamlanmış ve gerektiğinde hangi sonuçların başka kıyaslarda öncül olarak kullanıldığı gösterilmiştir.

Mantıksal çözümlemesi yapılacak olan kıyaslar, bazı temel ontolojik kavramlar üzerine kurulmuştur. Bu nedenle çalışmaya başlamadan önce "hüviyet", "mahiyet", "zât" ve "varlık" gibi temel kavramların anlamlarını ve aralarındaki ilişkileri sistematik biçimde ortaya koymak gerekir.

1. Zât (z): Bir varlığın kendisi olarak mevcudiyeti, ne ise o olması bakımından özül.¹ Özellik: Herhangi bir tanım veya dışsal kategoriye ihtiyaç duymadan, kendi kendisiyle kaim olan cevher. İlişki: Hem varlık (vücûd) hem de hüviyet (hüve) doğrudan zâta dayanır (Demir, 2013).

2. Mahiyet (M): "Ne olduğu" sorusuna cevap veren, bir şeyin tanımlanabilir yapısı; cins ve fasıl unsurlarından meydana gelir. Özellik: Tanım gerektirir; sınırlandırılabilir; çoğu zaman tümel kavramlar aracılığıyla anlaşılır. İlişki: Zâtan farklı olabilir (mümkün varlıklarda). Mahiyeti zâtından olmayan şey bileşik kabul edilir (Görgün, 2003).

3. Varlık (V): Mahiyetin dış dünyada kazanmış olduğu "mevcudiyet" hâli. "Ne olduğu" değil, "olduğu" vurgulanır. Özellik: Mahiyetten önce veya sonra düşünülebilir; varlığı başkasından olan (V_b) ya da zâtından olan (V_z) olabilir. İlişki: Varlık, mahiyetle özdeşse (V = M), zorunlu varlık olur (Durusoy, 2013).

4. Hüviyet (H): Varlığın "kim olduğu" bilgisi; bir şeyin zâtına özgü olan kendilik. Özellik: Zâta bağlı (H_z) veya başkasına bağlı (H_b) olabilir. Hüviyet, mahiyet ya da varlıktan farklı düzeyde tanımlanır. İlişki: Hüviyeti zâtından olan varlık, "li-zâtihi hüve hüve"dir (Durusoy, 1999).

¹ Burada ve makalenin ilerleyen kısımlarında geçen (z), (V_z), (H) gibi teknik semboller, yalnızca kavramsal tanımlarda değil, aynı zamanda çıkarımların sembolik çözümlemelerinde de sistemli biçimde kullanılmıştır. Tüm sembollerin anlamları, makalenin sonunda yer alan "Sembol ve Önermeler Tablosu"nda ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu gösterim biçimi, mantıksal yapıların daha açık ve izlenebilir şekilde ortaya konmasını amaçlamaktadır.

İlişkisel Şema (Tablo)

Kavram	Tanım	Zât ile İlişkisi	Mahiyet ile İlişkisi	Hüve Hüve ile İlişkisi
Zât	Varlığın kendisi	Kendisiyle özdeşdir	Önceliklidir	Temel dayanak
Mahiyet	Ne olduğu	Ayrı olabilir	Varlıkla özdeş olabilir	Özdeşse → Hüve Hüve olabilir
Varlık	Vücut	Zâttan olabilir	Mahiyetle özdeş olabilir	Zâttan ise → Hüviyet zâttandır
Hüviyet	Kim olduğu, kendilik bilgisi	Zâta bağlı/bağımsız	Başkasına bağlı olabilir	Zâttansa → li-zâtihi hüve hüve

1. Allah'ın Murad Ettiği Hüviyetin Tespiti

- Küçük Öncül: Allah'ın 'hüve' kelimesinden muradı, hüviyeti başkasına bağlı olmayan şeydir.
- Büyük Öncül: Hüviyeti başkasına bağlı olmayan şey, mutlak hüve'dir.
- Sonuç: Allah'ın muradı, mutlak hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (\neg H_b(x) \rightarrow H_m(x))$$

$$2. \neg H_b(A)$$

$$\therefore H_m(A)$$

2. Başkasıyla Kaim Olmanın Reddi Üzerine

- Küçük Öncül: Allah dışındaki her şey başkasıyla kaimdir.
- Büyük Öncül: Başkasıyla kaim olanlar, mutlak hüve olamaz.
- Sonuç: Allah dışındaki hiçbir şey mutlak hüve olamaz.
- Şekil: Birinci Şekil – Celarent
- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (K(x) \rightarrow \neg H_m(x))$$

$$2. \forall x (\neg A(x) \rightarrow K(x))$$

$$\therefore \forall x (\neg A(x) \rightarrow \neg H_m(x))$$

3. Mutlak Hüve'nin Hüve Hüve Oluşu

- Küçük Öncül: Mutlak hüve, hüviyeti başkasına bağlı olmayan şeydir.
- Büyük Öncül: Hüviyeti başkasına bağlı olmayan her şey hüve hüve'dir.
- Sonuç: Mutlak hüve, hüve hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara

- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (\neg H_b(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$$

$$2. \neg H_b(H_m) \\ \therefore \mathbb{H}(H_m)$$

4. Mümkünlerin Hüviyeti ve Varlık Kaynağı

- Küçük Öncül: Bütün mümkünlerin varlığı başkasındandır.
- Büyük Öncül: Varlığı başkasından olanın hüviyeti de başkasındandır.
- Sonuç: Bütün mümkünlerin hüviyeti başkasındandır.

- Şekil: Birinci Şekil – Barbara

- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (V_b(x) \rightarrow H_b(x))$$

$$2. \forall x (M(x) \rightarrow V_b(x)) \\ \therefore \forall x (M(x) \rightarrow H_b(x))$$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\forall x (M(x) \rightarrow H_b(x))$), 5. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

5. Li-zâtihi Hüve Hüve Olamayanların Reddi

- Küçük Öncül: Bütün mümkünlerin hüviyeti başkasındandır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti başkasından olan hiçbir şey li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Sonuç: Hiçbir mümkün li-zâtihi hüve hüve değildir.

- Şekil: Birinci Şekil – Celarent

- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (H_b(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$$

$$2. \forall x (M(x) \rightarrow H_b(x)) \\ \therefore \forall x (M(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\forall x (M(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$), 8. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

6. Zorunlu Varlık'ın Tanımı Olarak Li-zâtihi Hüve Hüve

- Küçük Öncül: Mümkünün dışında var olan, Zorunlu Varlık'tır.
- Büyük Öncül: Mümkünün dışında var olan, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Sonuç: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve olandır.

- Şekil: Birinci Şekil – Barbara

- Sembolik Gösterim:

$$1. \forall x (\neg M(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$$

$$2. \neg M(V) \\ \therefore \mathbb{H}(V)$$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\mathbb{H}(V)$), 9. ve 22. kıyaslarda küçük öncül olarak kullanılmıştır.

7. Mahiyetin Varlıkla Özdeşliği Üzerine

- Küçük Öncül: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Büyük Öncül: Li-zâtihi hüve hüve olanın varlığı, mahiyetinin aynısıdır.
- Sonuç: Zorunlu Varlık'ın varlığı, mahiyetinin aynısıdır.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x))$
 2. $\mathbb{H}(\mathbb{V})$
 $\therefore V(\mathbb{V}) = M(\mathbb{V})$

8. Li-zâtihi Hüve Hüve Olan Yalnızca Zorunlu Olandır

- Küçük Öncül: Hiçbir mümkün li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Büyük Öncül: Her varlık ya mümkündür ya da zorunludur.
- Sonuç: Li-zâtihi hüve hüve olan yalnızca zorunlu olandır.
- Şekil: Dilemma + Tümevarım
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (M(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$
 2. $\forall x (\neg M(x) \rightarrow V(x))$
 $\therefore \forall x (\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x))$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\forall x (\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x))$), 22. kıyasın büyük öncülüdür.

9. Zorunlu Varlığın Li-zâtihi Hüve Hüve Oluşu

- Küçük Öncül: Zorunlu Varlık, hüviyeti zâtından olandır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti zâtından olan her şey, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sonuç: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (H_z(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$
 2. $H_z(\mathbb{V})$
 $\therefore \mathbb{H}(\mathbb{V})$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\mathbb{H}(\mathbb{V})$), 7. ve 22. kıyaslarda küçük öncül olarak kullanılmıştır.

10. Zorunlu Varlık'ın Mümkünden Ayrımı Üzerine

- Küçük Öncül: Mümkünün dışında var olan, Zorunlu Varlık'tır.
- Büyük Öncül: Mümkünün dışında var olan, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Sonuç: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (\neg M(x) \rightarrow H(x))$
2. $\neg M(V)$
- $\therefore H(V)$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($H(V)$) 13. kıyasın sonucu ile örtüşür nitelikte kullanılmıştır.

11. Mümkün Dışındaki Varlığın Hüviyet Özelliği

- Küçük Öncül: Mümkünün dışında var olanın varlığı zâtındandır.
- Büyük Öncül: Varlığı zâtından olanın hüviyeti zâtındandır.
- Sonuç: Mümkünün dışında var olanın hüviyeti zâtındandır.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (V_z(x) \rightarrow H_z(x))$
2. $V_z(\neg M(x))$
- $\therefore H_z(\neg M(x))$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($H_z(\neg M(x))$) 12. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

12. Hüviyeti Zâtından Olanın Hüve Hüve Oluşu

- Küçük Öncül: Mümkünün dışında var olanın hüviyeti zâtındandır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti zâtından olan şey, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sonuç: Mümkünün dışında var olan, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (H_z(x) \rightarrow H(x))$
2. $H_z(\neg M(x))$
- $\therefore H(\neg M(x))$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($H(\neg M(x))$) 13. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

13. Zorunlu Varlık, Mümkün Olmayanın Hüve Hüve Olanıdır

- Küçük Öncül: Zorunlu Varlık, mümkünün dışında var olandır.
- Büyük Öncül: Mümkünün dışında var olan, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Sonuç: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (\neg M(x) \rightarrow H(x))$
2. $\neg M(V)$
- $\therefore H(V)$

14. Mahiyetin Varlıktan Farklılığı Hüviyetin Ayrı Oluşunu Gerektirir

- Küçük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olanın varlığı başkasındandır.
- Büyük Öncül: Varlığı başkasından olanın hüviyeti, mahiyetin kendisi değildir.
- Sonuç: Mahiyeti varlığından farklı olan hiçbir şeyin hüviyeti, mahiyetin kendisi değildir.
- Şekil: Birinci Şekil – Celarent
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (V_b(x) \rightarrow \neg(H(x) = M(x)))$
 2. $\forall x (\neg(M(x) = V(x)) \rightarrow V_b(x))$
$$\therefore \forall x (\neg(M(x) = V(x)) \rightarrow \neg(H(x) = M(x)))$$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu 15. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

15. Hüviyeti Mahiyetten Farklı Olanın Hüve Hüve Olamayışı

- Küçük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olanların hüviyeti, mahiyetin kendisi değildir.
- Büyük Öncül: Hüviyeti, mahiyetin kendisi olmayan hiçbir şey li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Sonuç: Mahiyeti varlığından farklı olan hiçbir şey, li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Şekil: Birinci Şekil – Celarent
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (H(x) \neq M(x) \rightarrow \neg\mathbb{H}(x))$
 2. $\forall x (M(x) \neq V(x) \rightarrow H(x) \neq M(x))$
$$\therefore \forall x (M(x) \neq V(x) \rightarrow \neg\mathbb{H}(x))$$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu 16. kıyasın gerekçesinde değerlendirilmiştir.

16. İlk İlkenin Hüve Hüve Oluşu

- Küçük Öncül: Mebde-i Evvel, mahiyeti varlığından farklı olmayan şeydir.
- Büyük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şey, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sonuç: Mebde-i Evvel, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (M(x) = V(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$
 2. $M(A) = V(A)$
$$\therefore \mathbb{H}(A)$$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu ($\mathbb{H}(A)$) 17. kıyasın küçük öncülü olarak kullanılmıştır.

17. Li-zâtihi Hüve Hüve Olanın Varlığı Mahiyetiyle Aynıdır

- Küçük Öncül: Mebde-i Evvel, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Büyük Öncül: Li-zâtihi hüve hüve olanın varlığı, mahiyetinin aynısıdır.
- Sonuç: Mebde-i Evvel'in varlığı, mahiyetinin aynısıdır.

- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x))$
 2. $\mathbb{H}(A)$
$$\therefore V(A) = M(A)$$

18. Varlık Mahiyet Eşitliğine Yönelik Eleştiri

- Bu bir kıyas değil, öncül eleştirisidir.
- İddia: $\mathbb{H}(x) \rightarrow (V(x) = M(x))$ geçerli değildir.
- Gerekçe: $\mathbb{H}(x)$ olsa bile bu yalnızca $V_z(x)$ 'i ima eder, $V(x) = M(x)$ 'i değil.

19. Mahiyetin Varlıkla Özdeşliği Hüviyeti Etkiler

- Küçük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şeyin varlığı zâtındandır.
- Büyük Öncül: Varlığı zâtından olanın hüviyeti zâtındandır.
- Sonuç: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şeyin hüviyeti zâtındandır.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (V_z(x) \rightarrow H_z(x))$
 2. $V_z(M(x) = V(x))$
$$\therefore H_z(M(x) = V(x))$$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu $H_z(M(x) = V(x))$ 20. kıyasın küçük öncülüdür.

20. Hüviyeti Zâtından Olanın Hüve Hüve Oluşu (Yineleme)

- Küçük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şeyin hüviyeti zâtındandır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti zâtından olan her şey li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sonuç: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şey li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Şekil: Birinci Şekil – Barbara
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (H_z(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$
 2. $H_z(M(x) = V(x))$
$$\therefore \mathbb{H}(M(x) = V(x))$$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu 21. kıyasın küçük öncülüdür.

21. Mebde-i Evvel'in Hüviyet Tanımı

- Küçük Öncül: Mebde-i Evvel, mahiyeti varlığından farklı olmayan şeydir.
- Büyük Öncül: Mahiyeti varlığından farklı olmayan her şey li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sonuç: Mebde-i Evvel, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (M(x) = V(x) \rightarrow \mathbb{H}(x))$
2. $M(A) = V(A)$
- $\therefore \mathbb{H}(A)$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu $\mathbb{H}(A)$ 22. kıyasın küçük öncülüdür.

22. Hüve Hüve Olanın Mahiyetiyle Varlık Özdeşliği

- Küçük Öncül: Mebde-i Evvel, li-zâtihi hüve hüve'dir.
- Büyük Öncül: Li-zâtihi hüve hüve olanın varlığı, mahiyetiyle aynıdır.
- Sonuç: Mebde-i Evvel'in varlığı, mahiyetinin aynıdır.
- Sembolik Gösterim:

1. $\forall x (\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x))$
2. $\mathbb{H}(A)$
- $\therefore V(A) = M(A)$

- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu $V(A) = M(A)$ 26. kıyasın sonucuyla aynıdır ve genel sonucun yapıtaşıdır.

23. Eleştiri: Mahiyet Özdeşliği Gerekli midir?

- Bu bir kıyas değil, eleştiridir:
- İddia: $\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x)$ gerekli değildir.
- Gerekçe: $\mathbb{H}(x)$ yalnızca $V_z(x)$ 'i gösterir.

24. Zincirleme Kıyas

1. Mahiyeti varlığının aynı olan varlığın varlığı, zâtındandır.
2. Varlığı zâtından olanın hüviyeti de zâtındandır.
3. Hüviyeti zâtından olan şey, li-zâtihi hüve hüve'dir.
Sonuç: O hâlde mahiyeti varlığının aynı olan her şey, li-zâtihi hüve hüve'dir.

1. $M(x) = V(x) \rightarrow V_z(x)$
2. $V_z(x) \rightarrow H_z(x)$
3. $H_z(x) \rightarrow \mathbb{H}(x)$
- $\therefore M(x) = V(x) \rightarrow \mathbb{H}(x)$

25. Li-zâtihi hüve hüve:

- Küçük Öncül: Zorunlu Varlık, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Büyük Öncül: Li-zâtihi hüve hüve olanın zâtı yalnızca kendisidir.
- Sonuç: Zorunlu Varlık'ın zâtı sadece kendisidir.
- Sembolik Gösterim:

1. $\mathbb{H}(V)$
2. $\mathbb{H}(V) \rightarrow z(V) = V$
- $\therefore z(V) = V$

26. Mebde-i Evvel'in Mahiyet-Varlık Özdeşliği

- Küçük Öncül: Mebde-i Evvel, li-zâtihi hüve hüve olandır.
- Büyük Öncül: Li-zâtihi hüve hüve olanın varlığı, mahiyetiyle aynıdır.
- Sonuç: Mebde-i Evvel'in varlığı, mahiyetinin aynıdır.
- Sembolik Gösterim:
 1. $\mathbb{H}(A)$
 2. $\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x)$
 $\therefore V(A) = M(A)$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu 22. kıyasla aynıdır; son ontolojik tanım zincirinde tekrar kullanılır

27. Hüviyetin Varlığa Özdeşliği

- Küçük Öncül: Zorunlu Varlık'ın hüviyeti zâtıdır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti başka olmayanın hüviyeti, varlığıdır.
- Sonuç: Zorunlu Varlık'ın hüviyeti, varlığıdır.
- Sembolik Gösterim:
 1. $H(V) = z(V)$
 2. $H(x) = z(x) \rightarrow H(x) = V(x)$
 $\therefore H(V) = V(V)$

28. Başkasıyla Hüve Hüve Olmayanlar

- Küçük Öncül: O'nun dışındaki her şeyin hüviyeti başkasındandır.
- Büyük Öncül: Hüviyeti başkasından olan, li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Sonuç: O'nun dışındaki hiçbir şey li-zâtihi hüve hüve değildir.
- Sembolik Gösterim:
 1. $\forall x (\neg A(x) \rightarrow H_b(x))$
 2. $\forall x (H_b(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$
 $\therefore \forall x (\neg A(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x))$
- Bağlantı: Bu kıyasın sonucu yukarıda kurulan tüm "yalnızca Zorunlu Varlık li-zâtihi hüve hüve'dir" tezinin olumsuzlanmış (selbî) yönünü destekler.

Saçmaya İrca Delilleri: Çelişki Yoluyla Kurulan Beş Temel İspat

1. Allah'ın Mahiyeti Olduğu Varsayımı

- İddia: Allah'ın mahiyeti yoktur.
- Varsayım: Allah'ın bir mahiyeti olduğunu kabul edelim.
- Gerekleştirme: Mahiyet, iç (cevf), sınır ve tanımlanabilirlik gerektirir. Cins ve fasıl unsurlarından oluşur; bu da bileşikliği ima eder. Oysa Allah "sameddir" ve mutlak basittir.
- Sonuç: Bu varsayım Allah'ın samed oluşu ve bileşensizliğiyle çelişir. Dolayısıyla Allah'ın mahiyeti yoktur.

- Sembolik Gösterim:
 1. $M(A) \rightarrow \exists c, f (A = c + f) \rightarrow \text{bileşik}(A)$
 2. $\neg \text{bileşik}(A)$
$$\therefore \perp \rightarrow \neg M(A)$$
- Bağlantı: Bu ispatın sonucu ($\neg M(A)$), kıyaslar içinde doğrudan kullanılmamakla birlikte tüm mahiyetsizlik temelli çıkarımları gerekçelendirir.

2. Allah'a Denk Bir Şeyin Olması Varsayımı

- İddia: Allah'ın benzeri yoktur.
- Varsayım: Allah'a denk bir şey vardır.
- Gerekçelendirme: Denk olmak, mahiyetçe eşitlik gerektirir. Bu da Allah'ı bileşik ve sınırlı bir varlık haline getirir; bu ise onun basitliği ve benzersizliği ile çelişir.
- Sonuç: Varsayım çelişkili olduğundan, Allah'a denk hiçbir şey olamaz.
- Sembolik Gösterim:
 1. $\exists x (\text{denk}(x, A)) \rightarrow M(x) = M(A)$
 2. $\neg M(A)$
$$\therefore \perp \rightarrow \neg \exists x (\text{denk}(x, A))$$
- Bağlantı: Bu ispat, Allah'ın benzersizliği ilkesini mantıksal düzlemde temellendirir; kıyas-3 ve kıyas-24 ile örtüşür.

3. Allah'ın Hüviyeti Zâtı Dışında Bir Şeydir Varsayımı

- İddia: Allah'ın hüviyeti yalnızca zâttır.
- Varsayım: Hüviyet, zâttan farklı bir şeydir.
- Gerekçelendirme: Böyle bir durumda Allah, doğrudan değil bir vasıta aracılığıyla "hüve" olur. Bu ise mutlak hüviyet (li-zâtihi hüve hüve) ilkesine aykırıdır.
- Sonuç: Varsayım çelişki doğurduğundan reddedilir; hüviyet yalnızca zâttır.
- Sembolik Gösterim:
 1. $H(A) \neq z(A) \rightarrow \neg \mathbb{H}(A)$
 2. $\mathbb{H}(A)$
$$\therefore \perp \rightarrow H(A) = z(A)$$

4. Hüve'nin Zât Olmadan Gerçekleşmesi Varsayımı

- İddia: Zorunlu Varlık'ın hüviyeti yalnızca zâttır.
- Varsayım: Hüve oluş, zât dışında bir unsura dayanır.
- Gerekçelendirme: Bu durumda hüviyet dolaylı olur; vasıtalı hüviyet ise "li-zâtihi hüve hüve" kavramıyla çelişir.
- Sonuç: Zât dışında bir şeyle hüve olunması çelişkidir. Dolayısıyla hüviyet doğrudan zâttır.
- Sembolik Gösterim:
 1. $H(A) \neq z(A) \rightarrow \neg \mathbb{H}(A)$

2. $\mathbb{H}(A)$

$$\therefore \perp \rightarrow H(A) = z(A)$$

- Bağlantı: Bu ispat, kıyas-12, kıyas-13 ve kıyas-21 gibi li-zâtihi hüve hüve tanımlarına dayalı kıyasları destekler.

5. “Allah” İsminin Mahiyeti Bildirmesi Varsayımı

- İddia: Allah’ın mahiyeti aklen bilinemez.
- Varsayım: “Allah” ismi, zâtın mahiyetini bildirir.
- Gerekleştirme: Bu takdirde Allah’ın ismini duyan herkes O’nun mahiyetini bilmiş olurdu ki bu hem kelâmî gelenek hem de epistemolojik ilkelerle çelişir.
- Sonuç: “Allah” ismi mahiyet bilgisi vermez; O’nun mahiyeti bilinemez.
- Sembolik Gösterim:

$$1. \text{ isim("Allah")} \rightarrow \text{bilgi}(M(A))$$

$$2. \neg \text{bilgi}(M(A))$$

$$\therefore \perp \rightarrow \text{isim("Allah")} \rightarrow \neg M(A)$$

- Bağlantı: Bu ispat, kelâmî olarak Allah’ın mahiyetinin bilinemezliği ilkesini destekler; kıyas-1’in varsayımını pekiştirir.

Li-Zâtihi Hüve Hüve Kavramının Salt Biçimsel Düzlemde Kesintisiz Çıkarım Zinciri Olarak Gösterilmesi

Başlangıç: Saçmaya İrca (dolaylı ispat)

1. $\neg M(A) \text{ — Saçmaya İrca } \rightarrow \text{Allah'ın mahiyeti yoktur.}$
2. $\neg \exists x(\text{denk}(x,A)) \text{ — Saçmaya İrca } \rightarrow \text{Allah'ın benzeri yoktur.}$
3. $H(A) = z(A) \text{ — Saçmaya İrca } \rightarrow \text{Allah'ın hüviyeti yalnızca zâtidir.}$

Mümkün Varlıkların Tahlili

4. $\forall x(M(x) \rightarrow V_b(x)) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Mümkün olanın varlığı başkasındandır.}$
5. $\forall x(V_b(x) \rightarrow H_b(x)) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Varlığı başkasından olanın hüviyeti de başkasındandır.}$
6. $\forall x(H_b(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x)) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Hüviyeti başkasından olan hüve hüve değildir.}$
7. $\forall x(M(x) \rightarrow \neg \mathbb{H}(x)) \text{ — Zincirleme çıkarım } \rightarrow \text{Mümkün hiçbir şey hüve hüve değildir.}$

Zorunlu Varlığın Tanımı

8. $\forall x(\neg M(x) \rightarrow V(x)) \text{ — Zıtlık ilkesi } \rightarrow \text{Mümkün olmayan zorunludur.}$
9. $\forall x(\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x)) \text{ — Modus ponens + tümevarım } \rightarrow \text{Hüve hüve olan yalnızca zorunlu varlıktır.}$

Hüviyetin Zâttan Kaynaklanması

10. $\neg M(x) \rightarrow V_z(x) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Mümkün olmayanın varlığı zâtındandır.}$
11. $V_z(x) \rightarrow H_z(x) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Varlığı zâtından olanın hüviyeti zâtındandır.}$
12. $H_z(x) \rightarrow \mathbb{H}(x) \text{ — Tanım } \rightarrow \text{Hüviyeti zâtından olan hüve hüve'dir.}$
13. $\neg M(x) \rightarrow \mathbb{H}(x) \text{ — Zincirleme çıkarım } \rightarrow \text{Zorunlu varlık hüve hüve'dir.}$

$$\text{Hüve Hüve } \rightarrow \text{Mahiyet} = \text{Varlık}$$

14. $\mathbb{H}(x) \rightarrow V(x) = M(x)$ — Tanım \rightarrow Hüve hüve olanın varlığı mahiyetine eşittir.

Mahiyet = Varlık \rightarrow Hüve Hüve

15. $V(x) = M(x) \rightarrow V_z(x)$ — Tanım \rightarrow Mahiyeti varlığına eşit olanın varlığı zâtındandır.

16. $V_z(x) \rightarrow H_z(x)$ — Tanım \rightarrow Varlığı zâtından olanın hüviyeti zâtındandır.

17. $H_z(x) \rightarrow \mathbb{H}(x)$ — Tanım \rightarrow Hüviyeti zâtından olan li-zâtihi hüve hüve'dir.

18. $V(x) = M(x) \rightarrow \mathbb{H}(x)$ — Zincirleme çıkarım \rightarrow Mahiyet = Varlık \rightarrow Hüve hüve

Hüviyet = Varlık

19. $\mathbb{H}(x) \rightarrow H(x) = z(x)$ — Tanım \rightarrow Hüve hüve olanın hüviyeti zatıdır.

20. $H(x) = z(x) \rightarrow H(x) = V(x)$ — Tanım \rightarrow Zât = Hüviyet \rightarrow Hüviyet = Varlık

21. $\mathbb{H}(x) \rightarrow H(x) = V(x)$ — Modus ponens \rightarrow Hüve hüve olanın hüviyeti varlıktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Ahmed el-Maraşî ed-Debbâğî'nin İbn Sînâ'nın İhlâs Sûresi tefsirine yazdığı hâşiyeyi mantıksal çözümleme yöntemiyle ele alarak, metin içerisindeki kıyas yapılarının hem klasik hem de sembolik mantık düzleminde yeniden inşasına imkân tanımıştır. İncelenen metinde yer alan önermelerin, kıyas şekillerinin ve çıkarım zincirlerinin ayrıştırılması yoluyla Debbâğî'nin metinler arası anlam ilişkilerini nasıl yapılandırdığı gösterilmiş, özellikle burhânî bir kesinlik düzeyine ulaşmak amacıyla izlediği akıl yürütme biçimleri ortaya konmuştur.

Debbâğî'nin metni, Tanrı'nın mahiyetle kayıtlı olamayacağını, hüviyetinin yalnızca zâtına ait bulunduğunu ve bu yönüyle O'nun "li-zâtihi hüve hüve" olduğunu göstermek amacıyla örülmüş yoğun bir mantıksal dokudur. Bu yapının yalnızca klasik mantık ilkeleriyle değil, aynı zamanda çağdaş sembolik mantık diliyle de yeniden inşa edilerek kesintisiz bir çıkarım zinciri hâline getirilebildiği gösterilmiştir. Çalışmada kullanılan sembolik yapı, Debbâğî'ye ait olmayıp tarafımızdan oluşturulmuş bir analitik araçtır; ancak bu yapı, metinde sezgisel olarak mevcut olan biçimsel örgünün daha açık, takip edilebilir ve evrensel bir düzlemde temsil edilmesini sağlamaktadır.

Yapılan analizde Debbâğî'nin, İbn Sînâ'nın kelâmî ve felsefi yorumlarını sade bir nakil çerçevesinde değil, içsel bir tutarlılıkla ve mantıksal geçerlilik ölçütleriyle yeniden kurduğu görülmüştür. Bu yönüyle hâşiye, yalnızca bir şerh değil; mantıksal gerekçelendirme üzerinden yürütülen bağımsız bir yorum pratiğidir. Özellikle kıyasların şekil ve modları belirlenerek, çıkarım zincirleri içinde zımnî kalan öncüllerin açığa çıkarılması, Debbâğî'nin yorumunun sadece metinsel değil aynı zamanda biçimsel olarak da derinlikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sembolik analiz süreciyle, klasik mantığın metin içinde nasıl içkin olarak işlediği somutlaştırılmış; \therefore , \perp , \rightarrow gibi sembollerle formel geçişlerin ve ircâ (reductio) yöntemlerinin yapısal temelleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda çalışmada kullanılan semboller, Debbâğî'nin metnindeki kavramların mantıksal çözümlemesini şeffaf ve izlenebilir kılmak amacıyla kullanılmıştır. Zât, mahiyet, varlık ve hüviyet gibi klasik terimler; $\forall(x)$, $\mathbb{M}(x)$, $\mathbb{H}(x)$, \mathbb{A} gibi sembollerle temsil edilerek, teolojik argümanların biçimsel yapılarını görünür kılmaktadır. Bu gösterim yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda İslam metafiziğinin mantıksal tutarlılığını formel düzeyde sınımaya olanak veren bir çerçeve sunar. Ayrıca $\forall x$, $\exists x$, \rightarrow , \neg gibi evrensel mantık sembolleriyle yapılan çıkarımlar, Debbâğî'nin sezgisel kıyaslarını biçimsel düzleme taşıyarak onların geçerlilik ve tutarlılık analizine imkân vermektedir.

Sonuç olarak, Debbâğî'nin İhlâs Sûresi tefsirine yönelik hâşiyesi, yalnızca bir tefsir metnine yapılan açıklama değil; İbn Sînâ'nın aklî yöntemin sürdürüldüğü, mantıksal tutarlılığın esas alındığı özgün bir yorum zemini sunmaktadır. Bu çözümleme hem İslâm mantık tarihi hem de şerh ve hâşiye edebiyatının iç yapısına dair yeni açılımlar sağlamakta; sembolik temsil araçlarıyla klasik metinlerin yeniden inşasına yönelik metodolojik bir imkân olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca bu çözümleme, Debbâğî'nin yalnızca mantık alanında teorik eser telif eden bir düşünür olmadığını; aynı zamanda

mantıksal ilkeleri özellikle kıyas teorisini, kelâmî ve tefsirî yorumlarında yüksek bir hassasiyetle uygulayan sistemli bir muhakeme ustası olduğunu da ortaya koymaktadır. Debbâğî'nin hem *Nebzetün min Takrîri'l-Kiyâsi fî 'İlmi'l-Mîzân* hem de *el-Esâs ve Mukaddimetü'l-Kiyâsi'd-Debbâğî 'ale'l-Ḥayâlî* gibi doğrudan mantık alanında kaleme aldığı eserlerinde kıyasın teorik temellerini ele alması, onun bu alandaki derinliğini gösterirken; İhlâs Sûresi hâşiyesinde bu teorik birikimin uygulama düzeyinde ne denli tutarlı ve güçlü bir biçimde işlediği somut olarak görülmektedir. Bu durum, Debbâğî'nin mantığı yalnızca müstakil bir disiplin olarak değil, aynı zamanda farklı alanlarda yorumlayıcı ve yapılandırıcı bir araç olarak gören bütüncül yaklaşımını da belgelemektedir.

Sembol ve Önergeler Tablosu

Sembol	Açıklama
x, y, z	Değişkenler (herhangi bir varlığı temsil eder)
A	Allah, Zorunlu Varlık (Vâcibu'l-vücûd)
$M(x)$	x mümkün varlıktır (varlığı başkasındandır)
$V(x)$	x zorunlu varlıktır (varlığı kendindedir)
$H_m(x)$	x mutlak hüvedir (hüviyeti mutlak olan)
$H_b(x)$	x 'in hüviyeti başkasına bağlıdır
$H_z(x)$	x 'in hüviyeti zâtındandır
$H(x)$	x 'in hüviyeti (genel)
$Hl(x)$	x li-zâtihi hüve hüve'dir (hüviyeti zâtı ile özdeştir)
$V_b(x)$	x 'in varlığı başkasındandır
$V_z(x)$	x 'in varlığı zâtındandır
$V(x)$	x 'in varlığı
$M(x)$	x 'in mahiyeti
$z(x)$	x 'in zâtı
$M(A)$	Allah'ın mahiyeti
$denk(x, A)$	x , Allah'a denktir

$bileşik(x)$	x bileşenlerden oluşur
$isim("Allah")$	"Allah" lafzı/ismi
$bilgi(M(x))$	x'in mahiyeti hakkında bilgi
$M(x) = V(x)$	x'in mahiyeti ile varlığı özdeştir
$H(x) = M(x)$	x'in hüviyeti, mahiyetiyle özdeştir
$H(x) = V(x)$	x'in hüviyeti, varlığıyla özdeştir
$z(A) = A$	Allah'ın zâtı yalnızca kendisidir
\perp	Çelişki (imkânsızlık durumu)
\rightarrow	Doğruluk koşullu önerme (implikasyon)
\neg	Olumsuzlama (negasyon)
$\exists x$	En az bir x vardır
$\forall x$	Bütün x'ler için
$=$	Özdeşlik
\neq	Özdeş değildir

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için editör ve anonim hakemlere teşekkür ederiz.

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: MSÖ; **Kavramsallaştırma:** MSÖ; **Literatür Taraması:** MSÖ; **Veri Toplama:** MSÖ; **Veri İşleme:** MSÖ; **Analiz:** MSÖ; **Yazma – orijinal taslak:** MSÖ; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** MSÖ.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

KAYNAKÇA

- Akseki, A. H. (2022). İbn Sînâ'nın İhlâs Sûresi tefsiri: Tercüme ve şerh (A. F. Güney, Çev.). İçinde İhlâs Sûresi tefsiri ve şerhleri. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Alparslan, Y. (2018). Maraşlı mantıkçılar: Mustafa Kâmil bin-Halil el-Maraşî, el-Hayâtî el-Maraşî, Ahmed el Maraşî ed-Debbâğî, el-Maraşî el-Velicânî. Etkileşim Ba. Yay.
- Demir, O. (2013). Zât. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 44, ss. 148-150). TDV Yayınları.
- Durusoy, A. (1999). Hüve hüve. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 19, s. 67). TDV Yayınları.
- Durusoy, A. (2013). Vücûd. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 43, ss. 137-139). TDV Yayınları.
- ed-Debbâğî, A. el-Maraşî. (2022). İbn sina'nın İhlâs Sûresi tefsirine hâşiye (A. F. Güney, Çev.). İçinde İhlâs Sûresi tefsiri ve şerhleri. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Görgün, T. (2003). Mâhiyet. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 27, ss. 336-338). TDV Yayınları.
- Güney, A. F. (2022). Giriş. İçinde İhlâs Sûresi tefsiri ve şerhleri. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Sînâ. (2022). İhlâs Sûresi tefsiri ve şerhleri (A. F. Güney, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Keskin, M. (2022). Ahmed el-Mar'aşî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri. Turkish Academic Research Review, 7(2), Article 2. <https://doi.org/10.30622/tarr.1107121>

